

Ի՞նչու է որ աղէկ բանի մը փափաք ունենալու համար հերիք է միայն ճանչնալը . բայց ան աղէկ բանը 'ի գործ դնելու համար՝ ճանչնալուն հետ մէկտեղ պէտք է ունենալ նաեւ գործադրելու կարողութիւն , դժուարութիւններուն յաղթելու արիութիւն , և արհամարհանաց համբերելու շատ տեսակ առաքինութիւններ :

Ուրախ ենք որ մեր ազգայինք կրճանչնան , ինչպէս ազգային բնական կատարելութիւնները՝ նոյնպէս ալ պակասութիւնները , որոնց գլխաւորն է դաստիարակութեան պակասութիւնը . միայն պէտք է որ արիութեան ձեռք զարնեն , կրցածնին 'ի գործ դնեն , ու մէկ քանի գլխաւոր առաքինութիւններու ետեւէ ըլլան , որոնց մէկն ալ է՝ օգտակար խօսակցութեանց երկայնամիտ ուշադրութիւն՝ առանց ծուռ մտքերու երթալու , կամ մէկուն մէկալին վրայ յարմարցնելու , կամ թէ յայտնի բաներ են ըսելով արհամարհելու : Թէ որ այսպիսի առաքինութեամբ կարդան աս խօսքերս , կը հաւատանք որ աւելի իրենց մտադրութեամբ կարդալէն ու մէկէն տասն իմանալէն , քան թէ մեր զօրաւոր պատճառներով գրելէն օգուտ պիտի քաղեն :

Յաջորդ թերթին մէջ կը խօսինք թէ տղոց դաստիարակութիւն տուողները որոնք պիտի ըլլան , ու ինչ կերպով պիտի տան :

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Երկրագործութեան պատմութիւնը :

Երկրագործութիւնը մարդկու թեան հետ մէկտեղ Հայաստանի մէջ սկսած է , ինչպէս որ յայտնի է աստուածաշնչէն , ու նաեւ մարդուս բընական հարկաւորութիւն : Ի՞նչ ազգի ծաղկելուն հետ ասարհեստս ալ քանի զնաց ծաղկեցաւ , ինչպէս որ պատ-

մուծիւններէն կիմացուի . միայն թէ դիտելու է որ ամէն ազգ առջի բերանը երկրագործութեամբ ծաղկելու ետեւէ չըլլալով , աշխարհք տակն ու վրայ եղաւ : Ի՞նչոր համար բոլոր աշխարհիս բնակիչները կրնան երկու բաժնուիլ . մէյմը պատերազմող ազգեր , մէյմըն ալ երկրագործ ազգեր . երկրագործ ազգերը ծաղկելով մարդկութեամբ և իմաստութեամբ առաջ երթալու ճամբուն մէջն էին . բայց պատերազմող ազգերը մէկուն մէկալինը յափշտակելու ելան , թէ ապրուստ գտնելու համար , և թէ ուրիշներուն վրայ տիրելու , որ իրենց փառք կը սեպէին : Ուստի ան երկրագործ ազգերն ալ որ պատերազմող ազգերուն սահմանակից էին , ծաղկելու տեղ մեծամեծ թշուառութեց մէջ ընկան , և հարկաւորեցան իրենք ալ պատերազմող ազգի կեանք անցընել : Իսնկով ահա մեր ազգն ալ որ առջի բերան երկիրները բանեցնելու հետ էր , Հայկ նահապետէն ըսկսեալ՝ ստիպեցաւ պատերազմներու հետ զբաղիլ շրջակայ ազգաց դէմ , և ան պատճառաւ չկրցաւ ծաղկիլ ինչպէս որ կը լուսացուէր :

Երկրագործ բնական երկրագործ ազգ էին . առջի բերան չորս դին խռովարար ազգեր չունէին , իրենց երկիրն ալ Իսիայէն Վարմիր ծովով բաժնուած ըլլալով , միակերպ ծաղկեցան՝ քանի որ հանդարտ իրենք զիրենք կառավարելու հետ էին . աս պատճառով գրեթէ ամէն արհեստ իրենցմէ ելաւ : Ի՞նչ բանս խիստ յայտնի կերեւայ . որ ազգերն որ երկրագործութիւնը ծաղկեցուն , իրենք ալ ծաղկեցան փայլեցան , և առանց ուրիշի փաստ հասցնելու կրցան ունենալ հարստութիւն , հանգստութիւն և փառք :

Թէպէտ գրոց մէջ կը յիշուի կարգաւ , երկրագործոց , յունաց , հռոմայեցոց երկրագործութիւնը , բայց ուրիշ կողմանէ նաեւ ասդիս անդին արեւելեան ազգաց վրայ ալ յիշուած

կտորուանքէն, նաեւ երկրագործու-
թեան հարկաւորութեան կիմացուի
որ ամէն տեղ աս արհեստը յարգի ե-
ղեր ու ծաղկեր է՝ երբոր ազատ մնա-
ցեր են պատերազմող ազգերու ձեռ-
քէն, և կամ իրենց մէջ պատերազմ-
ներու առիթներէն : Հայաստանի
մէջ ալ չէ թէ միայն սկսած է երկրա-
գործութեան արհեստը՝ թէ աշխարհ-
քիս սկզբանը և թէ ջրհեղեղէն ե-
տեւ, այլ նաեւ այլ և այլ ժամանակ
մասնաւոր խնամքով ծաղկեցուցեր են
մեր թագաւորները . որոնց մէջ գլխաւ-
որաբար կը յիշուի Սանատրկոյ որդին
Ղրտաշէս, որուն խնամքը և երկրա-
գործութիւնը ծաղկեցընելու չափը
իմացընելու համար կըսէ խորենացին .
« Եթի՛ ի ժամանակս Ղրտաշիսի ոչ
,, գտանել երկիր անգործ յաշխարհիս
,, Հայոց, ոչ լեռնային և ոչ դաշ-
,, տային », : Եւ խօսքս ըսելը դիւրին
է, բայց ուշադրութեամբ դիտելով
կիմացուի թէ ինչ մեծ բան է որ մէկ
ընդարձակ տէրութեան մը մէջ չգըտ-
նուի անգործ երկիր : Եթէ ան-
դադար պատերազմները չըլլային,
խելքէ դուրս բան պիտի ըլլար հայա-
ստանին երկրագործութեանը ծաղկի-
լը . վասն զի այսպիսի արհեստները
հանգիստ սիրտ կուզեն և փորձի կա-
րօտ են : Եւ ճարտարահասարակ երկրա-
գործութիւնը հայոց՝ միանալով եր-
կրին բարեբերութեանը հետ, փա-
փաքելի ըրին շրջակայ ազգերուն
հայաստան երկիրը . ուստի երկրին
վրայ տիրած ատեննին՝ շատ հարկեր
վրան ձգելով, շատ ալ կողոպուտ հա-
նելէն վերջը, կը գարմանային թէ
ուստի կելէր հայաստանին մէջէն
այնչափ դանձը : Բագրատունեաց և
Ռուբինեանց ժամանակներն ալ պատ-
մութեանց մէջ կը յիշուին երկրա-
գործութիւնը ծաղկեցընելու ջան-
քերնին . և աս հոգին ինչուան վեր-
ջի դարերը դեռ մնացեր էր մեր ազ-
գին մէջ . ասոր յայտնի նշանն է Սը-
խիթար Գոշին դատաստանագրքին
մէջի ըրած յիշատակութիւնը, և այն

գիրքն ալ որ կը կոչուի գիրք Սաս-
տակոց, ու կը խօսի երկրագործու-
թեան վրայ : Եւ ազգի մը մէջ
երբոր մէկ նիւթի մը վրայ գիրք շի-
նուի կամ թարգմանուի, նշան է որ
ան բանին փափաքողներ և հարկա-
ւորութիւնը ճանչցողներ կը գտնուին
մէջը :

Եւրոպացիք ալ շատ բարբարոսու-
թեան ժամանակներ և պատերազմի
դարեր անցընելէն ետքը, հիմա ինչ-
պէս ուրիշ գիտութեանց՝ այսպէս ալ
երկրագործութեան ետեւէ ընկած են .
և թէ որպիսի ջանքով կը հոգան ծաղ-
կեցընելու, համառօտ տեղեկութիւն
մը տանք հոս, որպէս զի մեր ազգայ-
նոց ալ փափաքը վառուի, ու ջանան
կարգաւորեալ կերպով ծաղկելու աս
հարկաւոր արհեստին ու գիտութե-
մէջ : Եւրոպացիք 1539ին ատենները
սկսան երկրագործութեան վրայ հար-
կաւոր գրքեր տպել . անկէ ինչուան այս-
օր անթիւ գիրք հանեցին ու շարու-
նակ կը հանեն նորնոր տեղեկութիւնե-
րով աս արհեստիս վրայ : Եւ բաւա-
կան չէ, այլ և շատ գլխաւոր քաղաք-
ներու մէջ՝ ամէն տէրութիւնք այլեւ-
այլ ընկերութիւններ հաստատեցին .
ինչպէս Լոնտրա, Փարիզ, Լափոն, Լի-
ւերպոլ, Բրաք, Բուրիք, Բուրիք, Բի-
րենցա, Պերլին, Փալերմոյ, Բա-
լիարի, Եւրոպայի, Պատուա և ու-
րիշ շատ քաղաքներ . աս ընկերու-
թիւնները փորձերով կը քննեն, ու
կըտպագրեն ըրած քննութիւնին գըր-
քերով կամ զատ զատ օրագիրներով
ժողովրդեան սորվեցընելու համար :
Եւ ամէնն ալ բաւական չսեպելով
հիմա սկսան առանձին դպրոցներ ալ
բանալ՝ մէկալ ամէն տեսակ կըթու-
թեան դպրոցներէն զատ, միայն եր-
կրագործութիւն սորվեցընելու հա-
մար . և շարունակ ետեւէ են նոր նոր
ճամբաներ գտնելու որ երկրագոր-
ծութիւնը ամէնուն հասարակաց ար-
հեստ ընեն : Թէ որ խօսքերնիս եր-
կայն չերթար, կարգաւ կը պատմէինք

Թէ Լիգդիայի քարուտ երկիրներուն մէջ, Շուետի առապարներուն վրայ, և ուրիշ հիւսիսային անբեր երկիրները ինչ անհաւատալի աշխատանքով և ջանքով ժայռեր՝ ապառաժ տեղեր փորելով, կոտորտելով, մանրելով գետին կրձեացընեն, վարուցան կընեն ու կըշահին. ահա այսչափ աշուրնին բացուեր է ու ճանցեր են երկրագործութեան բերած շահը : Լոյնպէս Ստորին նահանգներուն, Հոլանտային, Սենտկոյ գաւառին և ուրիշ ցած երկիրներուն ջրոտ տեղուանքը կըլեցընեն կըբարձրացընեն արհեստով, պտղաբեր երկիր կընեն ու կըշահին :

Թիւսպէտ և արևելքի երկրագործութիւնը բանուկ կըկարծուի, բայց ինչ կատարելութիւններ որ կըպահանջուին երկիրը աղէկ շահաւորընելու համար, և ինչ հարկաւոր գիտելիքներ որ կան՝ չգիտնալով, շատ կաշխատին՝ քիչ կըշահին, մանաւանդ թէ ոչինչ, արևելքի երկիրներուն բարեբերութեանը նայելով : Լյուպիսի տգիտութեամբ շատն ալ անարգ և անօգուտ բան մը սեպելով երկրագործութիւնը, ոսկի բուսցընող երկիրները երեսի վրայ կըթողուն, և ուրիշ խեղճ արհեստներու հետ կըլըլան : Եւ որովհետեւ աս մեր գրուածքը աւելի մեր արևելցոց համար է, յաջորդ թիւերուն մէջ կըսկսինք կարգաւ երկրագործութեան վրայ գիտնալու հարկաւոր տեղեկութիւնները գրել որ չգիտցողը սորվի, գիտցողն ալ նորէն լսելով՝ գործադրութիւնը աւելի սիրով ընէ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Տեղեկութիւն Լիգդիայի Հայոց վրայ :

Սեբ ազգէն Լարոպայի ու Լիւիայի կողմերը ցրուածներուն մէջ էն հին

ու անուանի մասը հին Լիգդիայի ցիները եղած են. վասն զի ասոնք Լիգդի քաղաքին ետքի աւերման ատենները, 1239ին, Թաթարներուն շարմաղան անունով զօրավարին ձեռքէն փախան զնացին Լիգդիայի կողմերը, որ Նինկիզիսանին որդւոցը ձեռքէն էր. ու հարիւր տարիի չափ հոն բնակելէն ետքը՝ ելան բազմութեամբ, Թաթարներուն հետպատերազմելով անցան Խրիմ, անկէ ալ կամաց կամաց լեհաստան՝ մաճառստան և ուրիշ տեղեր : Իսկ հիմակուան Լիգդիայի հին Լիգդիայի տեղը չէ, հապա քիչ մը հեռու՝ Լիւի կամ Սիւկա ըսուած գետին բերանը կողքի մը վրայ շինած է. հոս դրածնիս՝ Լիսպից ծովէն տեսնուած դիրքն է : Լիգդի քաղաքս Հաճի Լարիսան անունով Թաթար իշխանին շինածն ըլլալով՝ Լիգդիայի ըսուեր է. հիմա ռուսաստանի երևելի քաղաքներուն մէջ ութերորդը կըսեպուի՝ իր մեծութեանը, հարստութեանը ու բանուկ վաճառականութեան համար : Ընթացապէս գրեթէ երեսուն միոն է. պարիսպ ալ ունի, բայց հին ու աղիւսէ շինած. տներուն շատը փայտաշէն է, բայց նոր շէնքեր ու պալատներ ալ ունի շիտակ փողոցներով ու հրապարակներով : Լիւիային ու Լարոպային մէջտեղը իննալովը՝ վաճառականութիւնը այնպէս բանուկ է որ տարուէ տարի 30,000 հոգիէն աւելի կուգայ հոն դրսէն. և իր վաճառքներուն գլխաւորներէն մէկն ալ ձուկն է, որովհետեւ Սիւկայի ձկնէրուն առատութիւնը աշխարհքիս մէջ ուրիշ մէկ գետ մըն ալ չունի կըսեն : Լիգդիայի իր գաւառովը 1552ին առաւ Թաթարներուն ձեռքէն Լիւսսաց Լուան Սիւկալիէի Թագաւորը. բայց ինչուան հիմա ալ գլխաւոր բնակիչները Թաթար են, միացածը ռուս, հայ, վրացի, հոռոմ, պարսիկ, և հընդիկ՝ որ կռապաշտ են, ու պզտի կըռատուն մըն ալ ունին : Սերը ըսածներնէս ալ կիմացուի որ Լիգդիայի